

3. Burns R.S. Kinetic family drawing: an introduction to the understanding of children through the kinetic family drawings / R.S. Burns, S. H. Kaufman. - M.: Meaning, 2006. - 146 p.
4. Budassi S.A. Self-identity / S.A. Budassi // Practical lessons in psychology / ed. A.V. Petrovskiy. - M.A.: Education, 1972. - P. 30-37.
5. Diagnostics of mental development of children / E.V. Gurova, N.F. Shliahta, N.N. Sedova. - Moscow: Youth Institute, 1992. - 180 p.
6. Diagnostics of psycho development of preschool children: method. recommendations. / ed. N.V. Karpenko-Sashnova; Ed. I. V. Shyrokolava. - K.: Institute of content and teaching methods of the Ministry of Education of Ukraine, 1996. - 60 p.
7. J. Moreno Psychodrama / J. Moreno; transl. from English. Pimochkina G., E. Rachkova. - M.: April Press: Eksmo-Press, 2001. - 528 p.
8. Nasvitene D. J. Psychological characteristics of children with adaptation disorders and their psychological correction: dis. cand. psychol. sciences: 19.00.04; 14.00.18 / Nasvitene Dahl Jenö. - [St. Petersburg](#), 1994. - 138 p.
9. A.V. Nikolaev Perceptions of parent-child relationships in adolescents from families of migrant workers: dis. of cand. psychol sciences : 19.00.05 / Anna Vasilivna. Nikolaeva. - [St. Petersburg](#), 2010. - 179 p.
10. Practical psychological testing. Methods and tests / Ed. D.J. Raigorodskii. - Samara, "Bakhrakh", 1998. - 672 p.
11. Fantalova E.B. Methodology "The level of the correlation of 'values' and 'accessibility' in various spheres of life" / E.B. Fantalova // Journal of Practical Psychology. - 1996. - № 2. - P. 32-37.

Боярин Л.В.

Методики и специфика процедуры эмпирического исследования психологических особенностей социально дезадаптированного поведения подростков из дистантных семей

В статье приведены некоторые результаты исследований особенностей социально-психологической работы с подростками с социально дезадаптированным поведением с дистантных семей, представлены обоснования методик и процедуры исследования. Источников - 11.

Ключевые слова: дистантная семья, социально дезадаптированное поведение, психодиагностические методики.

Boyarin L. V.

Methodology and peculiarities of the empirical study procedure of the psychological features of socially maladjusted behavior of teenagers in distant families

The article presents some results of the study of social and psychological work with teenagers of socially maladjusted behavior in distant families, arguments of the methodology and procedure of the research. Sources – 11.

Key words: distant family, socially maladjusted behavior, psychodiagnostical methodology.

Боярин Лілія Володимирівна – кандидат психологічних наук; викладач кафедри педагогіки, психології та теорії управління освітою Інституту післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області.

УДК 159.9

Варягіна А.А.

ПСИХОЛОГІЧНІ ЧИННИКИ ГРОМАДСЬКОЇ УЧАСТІ ОСОБИСТОСТІ

54

Теоретичні і прикладні проблеми психології, № 1(36) 2015

У статті аналізуються наявні підходи до визначення причин, рушійних сил громадської участі особистості. Згідно системного підходу, враховуючи системний характер детермінації психіки та поведінки людини, чинники громадської участі розглядаються на макросоціальному, мікросоціальному та індивідуально-психологічному рівнях. Представлена схема супідрядності чинників участі. Джерел – 19.

Ключові слова: громадська участь, макросоціальні, мікросоціальні, індивідуально-психологічні чинники громадської участі, стимули, мотиви.

Постановка проблеми. Останнім часом, в умовах кардинальних змін в українському суспільстві, спостерігається «соціальна революція участі», викликана різким зростанням соціальної активності населення. Велика кількість українських громадян, як самостійно, так і у складі громадських організацій та неформальних об'єднань, бере активну участь у соціально-політичному житті суспільства. З метою оптимізації та забезпечення можливості ефективного перебігу процесу цієї участі, актуальним питанням для представників громади, органів місцевого самоврядування, влади, наукового середовища, постає пошук та визначення причин, рушійних сил громадської участі особистості, розуміння внутрішніх (психологічних) передумов її реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий інтерес до феномену громадської участі спостерігається в контексті теорій соціального капіталу, соціальної ідентичності, проблем становлення громадянського суспільства, соціального партнерства у локальних спільнотах тощо. Спроби наукового осмислення громадської участі як об'єкта психологічного дослідження та соціально-процесуальних детермінант її виникнення та реалізації знаходимо в роботах цілого ряду дослідників (Е. Броді, Б. Кокс, Д. Керчер, Т. Хьюз, І.М. Білоус, А.Б. Купрейченко, А.С. Моїсєєв). Водночас, громадська участь зумовлюється не лише зовнішніми чинниками (характеристиками макро- і мікросередовища), а й внутрішніми (індивідними, особистісними та індивідуальними) властивостями людини. У контексті вивчення безпосередньо психологічних чинників участі, окрема увага дослідників була присвячена: а) мотиваційно-ціннісній сфері особистості, до якої мають відношення такі складові як інтереси, мотиви, потреби, настановлення, переконання, цінності (Н.Л. Ничта, С.М. Чолій); б) компонентам емоційно-вольової сфери, таким як відчуття відповідальності, прояви емпатії, довіри у взаєминах, впевненості у досягненні успіху, у власних силах тощо (А.Б. Купрейченко, Ю.Й. Поліщук); в) когнітивному компоненту, до якого мають відношення знання про сутність, зміст, спрямованість та цілі громадських організацій, вміння реалізувати громадську діяльність, навички громадської взаємодії, громадської участі (В.В. Костюшев, О.Р. Прокопенко, О.О. Черних). Проблема системного аналізу психологічних чинників громадської участі та встановлення супідрядності між ними й досі залишається поза спеціальною увагою дослідників.

Мета статті – визначити психологічні чинники громадської участі особистості.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Під громадською участю розуміємо – індивідуальні чи колективні дії індивідів, спрямовані на задоволення суспільних інтересів окремих суб'єктів і груп у повсякденному житті, в просторі для діяльності, що не заповнена державою і ринком, за участю у діяльності різних місцевих асоціацій та неформальних груп, підтримки традицій, надання взаємної допомоги, підтримки місцевих соціальних установ і організацій та ін.. Тож розуміємо, що громадська участь найчастіше проявляється саме в діяльності, яка завжди здійснюється в конкретних соціальних умовах.

Як зазначає Н.І. Непомняца, людина є включеною у різні системи відносин, зв'язок яких здійснюється в особистості. Особистість та її психіка не являють собою набір окремих відносин, процесів і функцій. «Всі ці зовнішні та внутрішні змісти в особистості перестають бути набором ізольованих частин, а, включаючись у складні системи зв'язків,

утворюють тим самим нові змісти і відповідні їм механізми, що характеризують цілісність людської особистості і цілісність її психіки» [19].

З точки зору системного підходу, природа психічного може бути зрозуміла тільки на основі розгляду її в тому чи іншому безлічі внутрішніх і зовнішніх відносин, в яких вони існують як цілісність [17]. Б.Ф. Ломов [17, С. 622] виділяв кілька взаємопов'язаних планів розгляду психічних явищ, подій чи процесів: а) як певну відносно самостійну одиницю, що володіє якісною визначеністю; б) як елемент певної макросистеми, в яку це явище (подія, процес) необхідно включено і законами якій підпорядковується; в) як інтеграцію ряду мікросистем, які мають свої специфічні закономірності, які виявляються в досліджуваному явищі, події або процесі [17, С. 15]. Б.Ф. Ломов підкреслював не тільки специфічність і різноманітність цілісних утворень психіки, але і їх залежність від сфери буття, рівнів організації і розвитку. Соціальна система є складним утворенням, що містить безліч підсистем різного рівня. Залучаючись до тих або інших систем відносин, людина, її психіка і поведінка проявляються лише в певних планах і виявляють якості, які відсутні в інших системах. При цьому унікальність позиції, яку займає людина в соціальній системі та її підсистемах, особливості її поведінки, діяльності, спілкування – спосіб життя людини, як члена суспільства – породжує й унікальність її особистості. [17, С. 622].

Таким чином, враховуючи системний характер детермінації психіки та поведінки людини, розмаїття джерел та рушійних сил розвитку особистості, вважаємо за доцільне розглядати низьку чинників громадської участі, які діють на макросоціальному, мікросоціальному та індивідуально-психологічному рівнях.

На макросоціальному рівні громадська участь особистості визначається всією системою суспільних відносин, яка характеризує конкретне суспільство на даному етапі історичного розвитку. Е. Броуді, Д. Варбартон, В. Джочум, С. Міллер, Н. Окенден, Т. Хьюгес відносять сюди «широке коло соціальних і глобальних чинників, в тому числі національні події, соціальні рухи, довгострокові соціальні і глобальні тенденції» [1]. Так, до категорії макросистемних чинників входять: стан масової соціальної та політичної свідомості, які визначають настрої та поведінку членів суспільства (В.О. Васиютинський, М.М. Гнатко, М.М. Шлюсаревський, Н.В. Хазратова); особливості політичної культури суспільства (М.В. Бадалова, М.В. Бебик, І.В. Жадан); економічні, екологічні, соціально-політичні обставини, які притаманні суспільству, до якого індивід належить; такі глобальні соціальні події, як війни, повстання, бунти, революції впливають на визначення індивідом своєї громадської, громадянської та політичної позиції, спонукають до конкретних дій; швидкий розвиток технологій, в тому числі інтернет технологій, який прискорює процеси міжособистісної комунікації, породжує нові форми участі та соціальної взаємодії (Е. Броуді, Д. Варбартон, С. Верба, І.М. Дзялошинський) тощо.

На мікросоціальному рівні здатність до громадської участі формується через спілкування та взаємодію особистості в первинних соціальних групах, таких як сім'я, учбовий або робочий колектив, коло друзів, дитячі, молодіжні, релігійні та інші організації, громадські об'єднання тощо (Н.В. Даниленко, В.П. Турівний). Наголошується [1], що більшість людей бере участь саме в межах груп і організацій (формальних або неформальних), ніж на індивідуальній основі, оскільки це надає можливості приєднатись до спільноти людей зі схожими інтересами, об'єднати ресурси, отримати підтримку в діях. Групи і організації надають вже готову мережу або спільноту, яка сформована навколо проблемного питання, місце для зборів, кошти. Крім того, люди часто беруть участь у складі певної групи, оскільки задовольняють таким чином свої потреби в комунікації, спілкуванні, дружбі, соціальній значимості, розвагах.

Через комунікацію та взаємодію в первинних соціальних групах відбувається засвоєння й активне відтворення індивідом соціального досвіду, формуються цінності особистості, засвоюються норми, обираються форми громадської участі. Тож, важливим мікросистемним чинником, який детермінує громадську участь, можна виділити особливості процесу соціалізації особистості. Виділяють дві фази соціалізації: соціальну

адаптацію (приспособування індивіда до соціально-економічних умов, рольових функцій, соціальних норм, середовища життєдіяльності) і інтеріорізацію (процес включення соціальних норм і цінностей до внутрішнього світу людини) (А.І. Ковальова). Саме інтеріорізація відіграє важливу роль у становленні інтересу і знань людини про політику, дозволяє кризь суспільно-політичні канали сформувавши умови для участі (неучасті) людини у соціально-політичних процесах громадськості (Ю.Н. Рябухіна).

В роботах, присвячених питанню участі особистості в громадсько-політичних процесах суспільства, особливу увагу дослідники (Е. Броуді, Д. Варбартон, С.Й. Вятр, Д.В. Гончаров, М.М. Слюсаревський) приділяють особливостям сімейної та політичної соціалізації особистості. Саме в сім'ї відбувається первинна соціалізація особистості, на основі прикладу поведінки батьків та старших членів сім'ї формуються морально-етичні, релігійні, соціальні, політичні погляди, первинне ставлення особистості до громадської участі, набувається досвід активної участі або ухилення від неї. Серед умов сімейної соціалізації можна виділити наступні: зацікавленість батьків та інших членів родини (брати, сестри тощо) громадсько-політичним життям суспільства; частота обговорення соціально-політичних проблем в сім'ї; зміст оціночних суджень батьків стосовно громадської участі та певних її форм; наявність або відсутність єдності в поглядах батьків стосовно громадської участі; соціально-економічний статус батьківської сім'ї тощо.

Процес політичної соціалізації особистості продовжується протягом усього життя людини. Політичні цінності, традиції, зразки поведінки та інші елементи політичної культури опосередковуються соціальним походженням, оточенням індивіда (навчальні і трудові колективи, політичні партії, громадські організації, засоби масової інформації тощо) та засвоюються безперервно. Рівень політичної соціалізованості не може залишатися незмінним - сприймаючи одні ідеї та навички, індивід одночасно може втрачати інші.

Відтак, чинники громадської участі макросоціального та мікросоціального рівнів, пов'язані із дією на особистість певних зовнішніх впливів та являють собою зовнішні спонукання до діяльності, ефект від яких опосередковується внутрішнім світом людини – її психікою (поглядами, почуттями, інтересами, прагненнями тощо). Тобто, під впливом макросоціальних та мікросоціальних чинників громадської участі в особистості формуються стимули громадської участі. Стимули - це певні блага, які можуть задовольнити потреби особистості при виконанні нею певних дій. Традиційно (С.А. Шапіро), стимули поділяють на:

а) матеріальні:

- грошові;
- негрошові;

б) нематеріальні:

- соціальний престиж (престиж діяльності, можливість розвитку, росту);
- моральні (визнання, повага);
- творчі (можливість самовдосконалення, самореалізації);
- соціально-психологічні (спілкування, клімат в соціальній групі).

Стимули – це те, що сприймається особистістю або пропонується їй як компенсація за її дії, наприклад, окремі предмети, дії інших людей, обіцянки, можливості тощо. У випадку, коли стимули є об'єктивно значущими та відповідають потребам особистості, вони перетворюються на мотиви. Мотив - це внутрішнє спонукання (імпульс) до певної поведінки, спрямованої на задоволення тих чи інших потреб особистості.

Можна говорити про те, що громадська участь особистості визначається певними мотивами, які є результатом впливу на особистість певних зовнішніх чинників (стимулів), опосередкованих внутрішніми чинниками, а саме - психологічними характеристиками особистості. Внутрішні (психологічні) характеристики особистості складають чинники громадської участі індивідуально-психологічного рівня та поділяються на три категорії: 1)

мотиваційні; 2) індивідуально-психологічні; 3) соціально-демографічні характеристики особистості.

1) Мотиваційні характеристики особистості складаються з: потреб, цінностей, смислів, ідеалів, інтересів, настанов. Потреби людини (в чомусь, об'єктивно необхідному для підтримки життєдіяльності і розвитку організму, особистості або соціальної групи) складають основу процесу мотивації. Потреби можуть бути природними і соціальними; вродженими і набутими; первинними і вторинними, усвідомленими і неусвідомленими; матеріальними, духовними, соціальними. Серед мотивів громадської участі, заснованих на прагненні задоволення потреб особистості, виділяють наступні:

1. Потреба в спілкуванні. Сюди відносять проблеми самотності та нудьги, пошук можливості спілкування, взаєморозуміння, пошук однодумців, а також значимого кола спілкування, необхідність в підтримці, потребу бути залученим до особистісно-значущих соціальних відносин (О.Н. Яницький).

2. Потреба в авторитеті, прикладі для наслідування (сильний емоційний вплив, який оказує лідер організації). Особливо значущим цей мотив є для підлітків, а також членів релігійних організацій. Іноді, наслідування авторитетного лица, впевненого в необхідності громадської участі є головним або, навіть, єдиним стимулом до дії.

3. Потреба в новизні (нові люди, ідеї, досвід тощо). Сюди відносяться можливості отримання досвіду відповідального лідерства та соціальної взаємодії, можливість проявити себе у різних моделях взаємодії, отримати нові навички (наприклад, захист та відстоювання своїх прав та інтересів, делегування повноважень, ініціативність тощо).

4. Потреба в прийнятті. Потреба бути прийнятим в групу є базовою потребою для людини. Особливо ця потреба, як стимулююча громадську участь, актуальна для осіб, які не відчують прийняття, розуміння та підтримки в сім'ї та основних колективах (учбовий, робочий тощо).

5. Потреба в духовних цінностях. В цьому разі, громадська участь сприймається особистістю як виконання громадського (або релігійного, морального, етичного) обов'язку. Дана потреба є актуальною для людей з високим рівнем особистісного розвитку. Також до цієї групи мотивів відносять потребу у самовираженні (особистісного, професійного), усвідомлення та реалізацію внутрішнього особистісного потенціалу, прояв здібностей, визначення особистої місії, здійснення людського призначення, пошук життєвого шляху, самовираження та самовизначення, можливість проявити себе, заявити про свою життєву позицію, знайти своє місце в системі громадських відносин, потреба в усвідомленні своєї індивідуальності, унікальності свого внутрішнього світу (Т.Г. Кісельова).

6. Потреба в громадському визнанні, заохоченні. Пошук заохочення, громадського визнання, задоволення почуття соціальної значущості, позитивне підкріплення своєї діяльності з боку значущих оточуючих, ствердження у власних очах, відчуття своєї причетності до загальнокорисній справі, потреба у високій самооцінці та в оцінці з боку оточуючих, вибір цілей і завдань власної діяльності, напрямки особистісного зростання (С.М. Чолій).

7. Потреба у владі. Сюди відносять прагнення повелівати іншими, впливати на їх поведінку, мати можливість винагороджувати, задовольняючи їх потреби, чи навпаки, карати, обмежуючи можливості, контролювати дотримання певних правил і, в разі необхідності, наполягати на їх виконанні, володіти інформацією (А.Дж. Вард, Р. Веллс, М. Фаінберг, В.О. Васютинський, Р.І. Карковська).

Окрім потреб, серед елементів структури особистості, місце стійких джерел стимулів, які у конкретній ситуації, при взаємодії з іншими подібними джерелами, породжують мотиви діяльності людини, займають особистісні цінності. Особистісні цінності та потреби функціонально ідентичні, вони виконують в життєдіяльності людини одну і ту ж функцію, однак розрізняються по ряду ознак, пов'язаних з тим, що людина як суб'єкт потреб взаємодіє з світом поодиноці, а як суб'єкт цінностей - як частина цілого [16].

Виділяють наступні цінності, які детермінують громадську участь особистості: толерантність, доброта, милосердя, соціальне право, людська гідність, свобода вибору, моральність, відповідальність, громадський обов'язок тощо [11].

2) Індивідуально-психологічні характеристики особистості включають в себе: здібності, темперамент, характер, волю, емоції. Виникнення і ефективність будь-якої діяльності багато в чому залежать від індивідуальних особливостей людини. Разом з тим і самі індивідуальні особливості людини підпадають під вплив того виду діяльності, яким вона займається. В результаті утворюються складні переплетення уродженого і придбаного, які складають індивідуальність особистості. Д.А. Леонтьєв виділяє індивідуальні особливості людини, як один з критеріїв регуляції діяльності індивіда. «Індивідуальні особливості суб'єкта діяльності, те, що йому дано, до чого він може ставитися як до засобу, як до інструменту», тому що діяльність «підлаштовується як до особливості суб'єкта, так і до особливості об'єкта» [15].

Таким чином, індивідуально-психологічні характеристики особистості є важливим чинником реалізації громадської участі, серед яких особливе значення мають: внутрішній локус контролю, почуття обов'язку, співчуття, дбайливість, відповідальність, толерантність, творчі здібності, емпатія, спрямованість на спілкування з людьми, особиста зрілість, стресостійкість, високий рівень соціально-психологічної та аутопсихологічної компетентності (Е.С. Азарова, Ю.Н. Качалова, А.Б. Купрейченко, Г.В. Новікова, Ю.Й. Поліщук).

Окрема роль в мотивації особистості до громадської участі належить емоціям. Будь-які прояви активності людини супроводжуються емоційними переживаннями. Особливість емоцій полягає в тому, що вони безпосередньо відбивають відношення між мотивами і реалізацією діяльності, яка цим мотивам відповідає. Вказуючи на взаємозв'язок діяльності і емоцій, В. Магун зазначає, що «якщо сам процес діяльності приносить задоволення, емоція відразу викличе дію». [18, С. 148]. На думку Е. Аронсона, на рішення брати участь в соціальному житті громади також вказує настрій людини. Дослідник вказує, що «як гарний, так і поганий настрій, на відміну від нейтрального, здатний збільшити схильність людини до просоціальних дій» [13, С. 389]. Розмірковуючи про чуйності та альтруїзмі, М. Аргайл зазначає, що «щасливі люди більше цікавляться оточуючими, їх більше хвилюють соціальні проблеми і менше турбують особисті негаразди або власний внутрішній світ... Завдяки гарному настрою людина згадує про приємні сторони допомоги оточуючим» [12, С. 253]. Разом з тим питання про зв'язок емоцій і мотивації не є однозначним. З одного боку, найпростіші види емоційних переживань навряд чи володіють для людини вираженою мотивуючою силою. Вони або безпосередньо не впливають на поведінку, не роблять її цілеспрямованою, або зовсім її дезорганізують (афекти і стреси). З іншого боку, такі емоції, як почуття, настрої, мотивують поведінку, не тільки активізуючи її, але направляючи і підтримуючи. Як зазначає В.О. Гілева [14, С. 77], емоції виступають як єдність оцінки і виконання, об'єднуються в досить стабільні утворення і тим самим забезпечують ефективність діяльності. Важливою умовою громадської участі є емоційна гнучкість - гармонійне поєднання емоційної експресивності (чутливості) та емоційної стійкості.

3) Соціально-демографічні характеристики особистості включають: стать, вік, фінансовий дохід, освіту, кваліфікацію, сімейний стан.

Науковці (Г. Брейді, Р. Далтон, С. Верба, К.Л. Шульцман) серед соціально-демографічних характеристик, які забезпечують високу імовірність активності індивіда в сфері соціально-політичного життя, в тому числі з громадської участі, приділяють найбільшу увагу елементам соціально-економічного статусу особистості, або, більш конкретно, поєднанню таких елементів, як: формальна освіта, дохід та кваліфікація [10].

При цьому, вважається, що найсильніший вплив на залученість індивіда до громадської участі вказує освіта. Як один з елементів соціально-економічного статусу, високий рівень освіти сприяє як когнітивним так і емоційним позитивним змінам

особистості. Освіта безпосередньо впливає на громадянську позицію, надає базові соціально-політичні знання, впливає на формування громадянсько-політичних поглядів, інтересів та думки. Більш освічені громадяни є не тільки краще підготовленими, щоб займатися громадською участю, оскільки володіють необхідною інформацією, вони також більш схильні розвивати свої знання та навички з участі. Тобто, спостерігається афективний елемент громадської участі, коли мотивація у залученості індивіда до громадського життя збільшується із вищою освітою. Почасти це обумовлено підвищеним почуттям громадянської відповідальності й обов'язку, розвиток яких зазвичай є частиною навчальної-виховної програми в освітніх установах [4]. Крім того, високий рівень освіти громадян сприяє позитивній екстерналії громадської участі не тільки за кількісним показником, але підвищує її якість, оскільки більш освічені громадяни є більш ефективними.

Крім освіти, важливим елементом, що сприяє громадській участі – є високий рівень фінансового доходу [10], оскільки надає громадянам можливості мати вільний час, який вони можуть присвятити участі, а також ресурси, які можуть для цього знадобитися (пожертви, кошти).

Тісно пов'язана з рівнем доходів та освітою, кваліфікація (професійна діяльність) визначає типи соціальних зобов'язань, які приймає на себе громадянин, відіграє велику роль в розвитку навичок громадської участі. Також, рід діяльності безпосередньо визначає вибір особистістю певних форм громадської участі, частково під впливом соціальних мереж, до яких особистість належить, завдяки професії. Як зазначали С. Верба, К.Л. Шульцман, Г. Брейді, «вчителі та юристи частіше, ніж, наприклад, працівники фаст-фудів або м'ясники, мають розвинені такі важливі для громадянської роботи навички, як здатність до організації зустрічей, проведення презентацій» [10].

Вік. Громадська участь особистості – це динамічне явище, яке знаходиться в процесі постійного розвитку. В різні часи індивід зазнає коливань в рівнях інтенсивності та частоті участі під впливом життєвих обставин: він починає та припиняє участь; бере на себе поодинокі, короткострокові та довгострокові зобов'язання; зазнає змін в силі переживань участі від поверхневої до інтенсивної, та, навіть, всепоглинаючої [1]. Британські дослідники (Е. Броуді, Д. Варбартон, В. Джочум, С. Міллер, Н. Окенден, Т. Хьюгес) позначили п'ять основних вікових груп за якими, на їх думку, участь індивіда відрізняється за якісними та кількісними характеристиками: дитинство; молодість; початок та середина зрілості; пізня зрілість (або літній вік); старість. В цілому, вони зазначають, що загально неучасть індивіда припадає на початковий період зрілості, коли фокус спрямовано на соціальне ставлення особистості, розвиток кар'єри, пошук партнера, створення сім'ї; та в більш пізні роки життя, коли проблеми із здоров'ям, знижена фізична рухливість стають фізичними бар'єрами участі.

Дитинство є важливим періодом, оскільки саме в цей час формуються ціннісні установки та переконання особистості. Як вже зазначалось вище, важливим чинником формування відношення до громадської участі у цей період постає приклад батьків, їх модель поведінки. Частіше за все, дитина копіює батьківську модель, та обирає ідентичні або подібні види громадської участі (М.М. Слюсаревський), хоча не виключними є випадки, коли діти залучаються до громадських рухів саме із протесту проти батьків (Е. Броуді). Також значний вплив на формування громадської участі здійснюють школа, дитячі та юнацькі клуби, секції, організації.

У період молодості спостерігається тенденція до поступового визначення напрямку участі, згідно з особистими інтересами (політика, мистецтво, екологія, освіта тощо). У цей час великий вплив на прийняття рішення індивідом приймати чи не приймати участь в громадських заходах надають студентські спілки, неформальні організації, спільноти.

На початку та у середині періоду зрілості інтереси особистості присвячені розвитку кар'єри та сімейним цінностям. Частіше за все, люди у цей час зосереджені скоріше на питаннях особистого соціального життя ніж на громадській участі. Дослідники вказують

також на те, що інтенсивність участі різко знижується із народженням дитини, оскільки домашні обов'язки і турботи у цей час стають пріоритетними. Але, при цьому, зазначається, що характерні зміни які переживає особистість із появою дитини, такі як переоцінка цінностей, ріст соціальної відповідальності тощо, сприяють виникненню потреби в громадській участі, яку особистість намагається реалізувати згодом. Участь таких людей загалом стосується питань сім'ї, дітей, батьківства, здоров'я. Деякі автори [1] навіть виокремлюють їх в особливу категорію тих, хто приймає участь - «люди з малими дітьми». Тому, на основі проаналізованої літератури, можемо зробити наступний висновок щодо впливу сімейного стану на громадську участь особистості: більш активною аудиторією в питаннях громадської участі є заміжні люди, особливо заміжні жінки з малими дітьми.

Період пізньої зрілості характеризується формуванням сталого особистого відношення до громадської участі, вибором певного напрямку діяльності, потребою в передачі накопичених вмій та знань [1]. Зазначається, що в цей період можна виділити дві категорії людей, хто приймає участь, це: або ті, хто бере участь, як у звичних для себе, так і нових видах діяльності, аби поглибити власні зобов'язання по виходу на пенсію, щоб заповнити час, який раніше було зайнято роботою; або ті, хто, навпаки, намагається послабити існуючі зобов'язання або шукає можливість зробити ці зобов'язання гнучкими, щоб мати більше часу на дозвілля та подорожі. Серед бар'єрів участі у цей час з'являються - догляд за батьками або іншими літніми родичами. У літній вік стан здоров'я і бажання скорочення зовнішніх зобов'язань стають ключовими чинниками впливу на громадську участь особистості. Частіше за все, проблеми зі здоров'ям і зниження енергетичних ресурсів призводять спочатку до сповільнення в роботі, а потім до повного припинення участі.

Крім змін протягом життєвого циклу, участь (її спрямованість, інтенсивність, форми) змінюється за часи різних поколінь. На думку Р. Інглхарта [5] останні покоління громадян в демократичних західних державах приділяють найбільшу вагу нематеріальним цінностям або цінностям безпеки; наприклад, серед інтересів громадян пріоритет віддається питанням прав людини та захисту природного середовища, ніж балансуванню та прозорості бюджетів чи боротьбі зі злочинністю. Він стверджує, що цей зсув до «потреб вищого рівня» відбувається за рахунок зростання рівню добробуту та відносної відсутності війни, у порівнянні наприклад із поколіннями, які пережили Другу світову війну. За ієрархією потреб А. Маслоу [6], у поколіннях, для яких безпека – як економічна, так і фізична – сама собою зрозуміла, найскоріше матиме значення спрямованість на вдоволення потреби в самореалізації.

Канадський дослідник Н. Невітте також вказує на зрушення в цінностях між поколіннями, які впливають на участь. Наприклад, в останні роки в населення спостерігається падіння рівня поваги до політичної і інших властей, яке обумовлено збільшенням навичок та здібностей громадян, завдяки зростанню рівня освіти. Ріст когнітивних навичок і небажання покладатися на авторитет і досвід політичних і соціальних експертів привів, на думку Н. Невітте, до переходу від традиційних видів участі до більш нетрадиційної протесаної поведінки (бойкоти, демонстрації, бунти тощо) [8].

З огляду на це, некоректним є проведення аналогій між участю (її характеристиками, особливостями, формами) однієї вікової групи різних поколінь. Наприклад, участь молодих людей теперішнього покоління - з участю, у свій час, молодих людей так званого «покоління Х», тих, хто народився у період з 1960-х до 1970-х років.

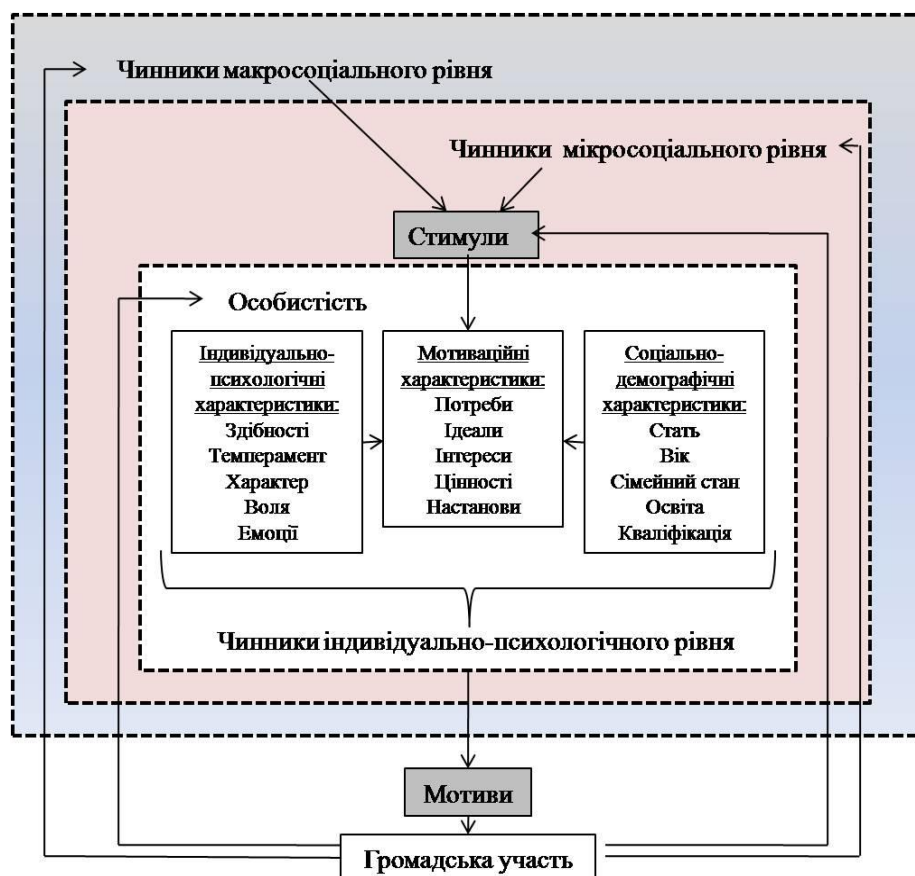
Стать. Попередні дослідження вказують на те, що стать є важливим визначальним чинником громадської участі. По-перше, спостерігається різниця в рівнях і формах участі чоловіків і жінок. Оскільки, гендерні відмінності в рівнях освіти, доходів, професійного статусу, безпосередньо впливають на мотивацію та кваліфікацію участі [2]. По-друге, вважається, що в деяких заходах жінки є більш активніші, ніж чоловіки. Наприклад, жінки

частіше залучаються до волонтерської діяльності [2, 3]. Жінки є більш релігійними, що, як було встановлено [9], також є важливим чинником участі. Також, дослідники пов'язують із участю жінок появу нових форм участі. Наприклад, саме жінки, які, найчастіше, є основними покупцями в родині, сприяли виникненню таких видів участі, як етичний (або політичний) консьюмерізм, який визначається як «споживчий вибір, заснований на етичних (або політичних) міркуваннях», тобто «коли громадяни намагаються впливати на політиків, уряди або корпорації, організовуючи масові кампанії покупки або, навпаки, відмови від покупки товарів або послуг» [7].

У цьому зв'язку, можемо представити супідрядність чинників громадської участі макросоціального, мікросоціального, індивідуально-психологічного рівня наступною схемою (Схема 1).

Схема 1

Супідрядність чинників громадської участі особистості

Таким чином, в ході проведеного аналізу, можемо зробити висновок, що чинники макросоціального, мікросоціального та індивідуально-психологічного рівнів детермінують громадську участь наступним чином. Залученість особистості до громадської участі є насамперед результатом взаємодії психологічних чинників індивідуально-психологічного рівня (внутрішній склад особистості, відповідно до якого вона сприймає та осмислює

зовнішні впливи). У свою чергу, чинники індивідуально-психологічного рівня формуються під впливом чинників мікросоціального (соціально оточення, з яким особистість взаємодіє) та макросоціального (конкретно-історичні особливості розвитку суспільства) рівнів, виступаючих в якості стимулів участі.

Слід зазначити, що громадська участь сама по собі теж є чинником участі, оскільки детермінує відношення особистості до участі у майбутньому. Сам процес громадської участі впливає на особистість, розвиває її, залучає до нових соціальних мереж, формує нові навички, почуття власної гідності, впевненість у собі тощо. Крім того, участь впливає на поширеність та якість роботи громадських організацій, спільнот, фондів, які, в свою чергу, формують середовище, в якому люди беруть участь [1].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, на основі проведеного аналізу, можемо зробити наступні висновки:

1. Серед наявних підходів до вивчення рушійних сил громадської участі, переважна більшість присвячена вивченню зовнішніх (соціальних) умов, що спонукають особистість до дії [1]. Деякі автори велику увагу приділяють соціально-демографічним особливостям індивіда [2, 4, 9, 10]. Серед психологічних чинників громадської участі [1, 11, 14], особливе значення надається компонентам мотиваційно-ціннісної, емоційно-вольової, когнітивної сфер особистості. Разом з тим, існуючі наукові напрацювання не дають системної картини щодо повного переліку чинників громадської участі та характеру їх дії.

Відповідно до системного характеру детермінації будь якого психічного явища, психологічні чинники громадської участі особистості було розглянуто на трьох рівнях: макросоціальному, мікросоціальному та індивідуально-психологічному. Чинники макросоціального рівня відображають психологічні особливості системи суспільних відносин, чинники мікросоціального рівня – особливості соціалізації особистості в безпосередньому соціальному оточенні, чинники індивідуально-психологічного рівня – психологічні характеристики людини.

Визначені групи чинників громадської участі мають певну ієрархію підпорядкованості. Чинники макросоціального та мікросоціального рівнів формують стимули громадської участі – зовнішні спонукання до дії. В свою чергу, стимули, під впливом чинників індивідуально-психологічного рівня (індивідуально-психологічних, мотиваційних та соціально-демографічних характеристик особистості), перетворюються на мотиви громадської участі - внутрішні спонукання особистості до дії.

Актуальним питанням подальших досліджень постає необхідність вилучення з усього різноманіття психологічних чинників громадської участі – ключових, таких, що в найбільшій мірі детермінують залученість особистості до участі в громадському житті суспільства та обумовлюють її ефективність.

Література

1. Brodie E., Hughes T., Jochum V., Miller S., Ockenden N., Warburton D. Pathways through participation: What creates and sustains active citizenship? Final report. [September 2011]. – Режим доступу: http://www.pathwaysthroughparticipation.org.uk/wp-content/uploads/sites/3/2011/09/Pathways-Through-Participation-final-report_Final_20110913.pdf
2. Burns N., Schlozman K.L., Verba S. The Private Roots of Public Action. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. – 2001.
3. Erickson L., O'Neill B. The Gender Gap and the Changing Woman Voter in Canada // International Political Science Review. – 2002. – Vol. 23, no. 4, 373-92.
4. Gidengil E., Blais A., Nevitte N., Nadeau R. Citizens. – Vancouver: UBC Press. – 2004.
5. Inglehart R. Culture Shift in Advanced Industrial Democracies. – Princeton, NJ: Princeton University Press. – 1990.
6. Maslow A. Motivation and Personality. – New York: Harper. – 1954.

7. Micheletti M., Stolle D., Follesdal A., eds. Politics, Products and Markets: Exploring Political Consumerism Past and Present. – New York: Transaction Books. – 2003.
8. Nevitte N. The Decline of Deference. – Peterborough: Broadview Press. – 1996.
9. O’Neill B., Gidengil E., eds. Gender and Social Capital. – New York: Routledge. – 2006
10. Verba S., Schlozman K.L., Brady H .E. Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics. – Cambridge, MA: Harvard University Press. – 1995.
11. Антилогова Л.Н. Альтруизм и его роль в профессиональной деятельности социального работника /Л.Н. Антилогова // Социальная работа в Сибири / Ответственный редактор Н.И. Морозова. – Кемерово, 2004. - С. 35-55.
12. Аргайл М. Психология счастья / М. Аргайл. – СПб.: Питер, 2003. 271 с.
13. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2002. - 560 с.
14. Гилева И.О. Системная детерминация мотивационной готовности к деятельности // Общие проблемы университетского образования: итоги и прогнозы на рубеже нового тысячелетия. Тезисы докладов Международной научно-методической конференции / Перм. ун-т. - Пермь, 1999. - Т.1. - 234 с.
15. Леонтьев Д.А. Личностный динамизм и его диагностика / Д.А. Леонтьев, Д.В. Сапронов // Вопр. Психологии, 2007. – № 1.
16. Леонтьев Д. А. Общее представление о мотивации человека // Психология в вузе, 2004. – №1. – С.51-66
17. Ломов, Б.Ф. Психическая регуляция деятельности: Избранные труды / Б.Ф. Ломов . – М.: ИП РАН, 2006. – 622 с.
18. Магун В. От потребности к поступку / В. Магун, М. Жамкочьян. А. Эктид // Популярная психология: хрестоматия / сост. В.В. Мироненко. М.: Просвещение, 1990. – 399 с.
19. Непомнящая Н.И. Опыт системного исследования психики ребенка / Н.И. Непомнящая – М.: Педагогика, 1975. – С. 10–11.

References

1. Brodie E., Hughes T., Jochum V., Miller S., Ockenden N., Warburton D. Pathways through participation: What creates and sustains active citizenship? Final report. [September 2011]. – Режим доступу: http://www.pathwaysthroughparticipation.org.uk/wp-content/uploads/sites/3/2011/09/Pathways-Through-Participation-final-report_Final_20110913.pdf
2. Burns N., Schlozman K.L., Verba S. The Private Roots of Public Action. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. – 2001.
3. Erickson L., O’Neill B. The Gender Gap and the Changing Woman Voter in Canada // International Political Science Review. – 2002. – Vol. 23, no. 4, 373-92.
4. Gidengil E., Blais A., Nevitte N., Nadeau R. Citizens. – Vancouver: UBC Press. – 2004.
5. Inglehart R. Culture Shift in Advanced Industrial Democracies. – Princeton, NJ: Princeton University Press. – 1990.
6. Maslow A. Motivation and Personality. – New York: Harper. – 1954.
7. Micheletti M., Stolle D., Follesdal A., eds. Politics, Products and Markets: Exploring Political Consumerism Past and Present. – New York: Transaction Books. – 2003.
8. Nevitte N. The Decline of Deference. – Peterborough: Broadview Press. – 1996.
9. O’Neill B., Gidengil E., eds. Gender and Social Capital. – New York: Routledge. – 2006
10. Verba S., Schlozman K.L., Brady H .E. Voice and Equality: Civic Voluntarism in American Politics. – Cambridge, MA: Harvard University Press. – 1995.
11. Antilogova L.N. Altruizm i ego rol v professionalnoj deyatel'nosti sotsial'nogo rabotnika / L.N. Antilogova // Sotsial'naya rabota v Sibiri / Otvetstvennij redactor N.I. Morozova. – Kemerovo, 2004. - S. 35-55.
12. Argail M. Psihologiya schastiya / M. Argail. – SPb.: Piter, 2003. - 271 s.

13. Aronson E. Sotsialnaya psihologiya. Psihologicheskie zakoni povedeniya cheloveka v sotsiume / E. Aronson, T. Wilson, R. Eykert. –SPb.: Praim-EVROZNAK, 2002. - 560 s.
14. Gileva I.O. Sistemnaya determinatsiya motivatsionnoj gotovnosti k deyatelnosti // Obshnie problemi universitetskogo obrazovaniya: itogi i prognozi na rubezhe novogo tisyacheletiya. Tezisi dokladov Mezhdunarodnoj nauchno-metodicheskoy konferentsii / Perm. un-t. - Perm, 1999. - T.1. - 234 s.
15. Leontiev D.A. Lichnostnyy dinamizm I ego diagnostika / D.A. Leontiev, D.V. Sapronov // Vopr. Psihologii, 2007. – № 1.
16. Leontiev D.A. Obschee predstavlenie o motivatsii tcheloveka // Psihologiya v vuze, 2004. – №1. – S.51-66
17. Lomov B.F. Psihicheskaya regulyatsiya deyatelnosti: Izbrannie trudi / B.F. Lomov. – M.: IP RAN, 2006. – 622 s.
18. Magun V. Ot potrebnosti k postupku / V. magun, M. Zhamkochiyan, A. Ektid // Populyarnaya psihologiya: hrestomatiya / sost. V.V. Mironenko. M.: Prosveshenie, 1990. – 399 s.
19. Nepomnjacshaja N.I. Opit sistemnogo issledovaniya psihiki rebenka / N.I. Nepomnjacshaja – M.: Pedagogika, 1975. – S. 10-11.

Варягина А.А.

Психологические факторы общественного участия личности

В статье анализируются существующие подходы к определению причин, движущих сил общественного участия личности. В соответствии с системным подходом, учитывая системный характер детерминации психики и поведения человека, факторы общественного участия рассматриваются на макросоциальном, микросоциальном и индивидуально-психологическом уровнях. Представлена схема иерархии факторов участия. Источников - 19.

Ключевые слова: общественное участие, макросоциальные, микросоциальные и индивидуально-психологические факторы общественного участия, стимулы, мотивы.

Variagina A.A.

Psychological factors of public participation

The article analyzes the existing approaches to determine the causes, driving forces of public participation of the individual. According to the system approach, taking into account the systemic nature of the determination of the psyche and human behavior, factors of public participation are considered at the macro-economic, micro-social and individual psychological levels. The article presents the scheme of the hierarchy of factors of participation. Sources - 19.

Key words: public participation, the macro-social, micro-social and individual psychological factors of public participation, incentives, motives.

Варягіна Аліна Анатоліївна – здобувач Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, м. Київ.

УДК 159.9 : 34.01

Ващенко І. В.

**КОНЦЕПТ «МОРАЛЬНА СВІДОМІСТЬ» В РІЗНИХ ЕТНОСАХ:
ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ**

У статті наведено результати дослідження моральної свідомості. Визначено особливості моральної свідомості українців і німців. Джерел – 8.

Ключові слова: моральна свідомість, український етнос, мораль, німецький етнос, моральні уявлення.